

УДК 37.013.8

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.2.2021.12>**Ольга Волос,**

ORCID iD 0000-0002-6400-7645

кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософії освіти,
теорії й методики суспільствознавчих
предметівМиколаївський обласний
інститут післядипломної
педагогічної освіти

вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна

olha.volos@moipro.mk.ua

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДОЛЕНСНЕ ВІДКРИТТЯ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується реакція тогочасних засобів масової інформації на сенсаційне археологічне відкриття світового масштабу українського науковця Бориса Миколайовича Мозолевського, а саме знайдення пекторалі під час розкопок скіфського кургану «Товста могила» поблизу міста Покрова на Дніпропетровщині, яке згодом стало доленосним у житті та науковій діяльності нашого земляка. До уваги взяті найперші публікації й статті, що з'явилися протягом 1971 року в газетах і журналах на місцевому та державному рівнях, які практично не аналізувалися, а також окремі наукові дослідження 70-х років ХХ століття, у яких докладно описано та оцінено важливість і цінність віднайдених предметів під час розкопок для подальшого розвитку скіфології в Україні. Висвітлено історико-культурологічне значення віднайденної науковцем пекторалі та важливість події для подальшого вивчення історії скіфів на теренах України.

Ключові слова: археологія; Б. Мозолевський; засоби масової інформації; пектораль; скіфологія; Товста могила.

© Волос О. В., 2021

Вступ. Для наукової спільноти й громадськості України 2021 рік є особливим, бо саме цього року виповнилося 85 років із дня народження Бориса Мозолевського – усесвітньо відомого видатного археолога, скіфолога та поета. Саме цього року відзначається сенсаційна подія – 50-ліття знайдення Б. М. Мозолевським відомої на весь світ золотої пекторалі – нагрудної прикраси скіфського царя IV століття до н.е. Подія настільки важлива, що світове наукове співтовариство відразу зарахувало її до найважливіших знахідок людства ХХ століття, а саме віднайдення скарбів Тутанхамона на початку століття та скіфської пекторалі в останню третину ХХ століття.

Для миколаївського краю ці події важливі ще й тим, що Борис Миколайович Мозолевський родом із Веселинівщини, де пройшли нелегкі роки дитинства та юності майбутнього науковця, де він марив поезією та мріяв стати льотчиком. Степові простори манили його, і згодом він усе своє життя присвятив дослідженню сивої давнини степу та розкриттю його давніх таємниць.

Свого часу Борис Мозолевський об'єднав п'ять великих курганів біля села Скобелеве, що на Миколаївщині, в одну Вісунську групу й ідентифікував, що це царські кургани, яким близько 2,5 тисяч літ. Це період до початку війни між маке-

донським військом Філіппа II, батька Олександра Великого, і скіфським військом царя Атея. Курган Юрицина Могила, віком у 2,5 тисячі років, добре відомий українським і закордонним ученим, його було взято на облік як пам'ятку археології десяти років тому.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження реакції тогочасних засобів масової інформації, а саме відгук редакцій періодичних видань на доленосну для Мозолевського знахідку, що стала проривом у дослідженні давньої історії України та круто змінила долю молодого науковця.

Завданням є аналіз наявних і доступних джерел, що з'явилися протягом 70-х років ХХ століття. Хронологічні рамки публікації свідомо обмежені одним десятиліттям, щоб показати історико-культурологічне значення віднайденної науковцем пекторалі та важливість події для подальшого вивчення історії скіфів на теренах України.

Новизна публікації полягає в тому, що повідомлення в тогочасних засобах масової інформації про відкриття Б. М. Мозолевського не аналізувалися за змістом і значенням у скіфології.

Виклад основного матеріалу. У ході підготовки до засідання суспільствознавчої науково-методичної студії «Історія і пам'ять» (за календарем знаменних дат) «Борис Мозолевський – науковець, поет, земляк» проаналізовано доступні матеріали, що є в Миколаївській обласній універсальній науковій бібліотеці. Здебільшого це публікації наукового змісту, які з'явилися значно пізніше, у них аналізується наукова цінність і значення важливого відкриття. Під час перегляду матеріалів важливо було зрозуміти, як громадськість, наукова спільнота того часу, а саме на початку 70-х років ХХ століття, сприйняли сенсаційне відкриття. Однозначно аналіз побудований лише на доступних нині матеріалах. Розголос про унікальне відкриття та археологічну знахідку ХХ століття з'явився за декілька днів після подій 21 червня 1971 року, коли маловідомий молодий науковець,

керівник експедиції Борис Мозолевський сповістив про віднайдені скіфські скарби. Серед віднайденого археологів особливо вразила значна кількість різноманітних за призначенням предметів. Убрання жінки та дитини здивувало багатством – воно майже поспіль було прикрашено золотими бляшками із зображенням рослинних і тваринних мотивів. Серед золотих прикрас цариці – масивна лита гривна (478,5 грама), прикрашена фігурками левів, які полюють на молодого оленя, скроневі підвіски із зображенням богині, що сидить на троні, три широких браслети, 11 пернів. Схожими, але набагато простішими є прикраси, що виявили в похованні дитини. Похованих знатних небіжчиків супроводжували забиті слуги, а біля входів до могили знайшли колеса від розібраних катафалків. Бронзовий казан і сковорідка лежали окремо в господарчій ніші. Великий набір бронзових прикрас від поховального кортежу виявили над однією із вхідних ям до могили. Серед них – шість ажурних бронзових наверш від корогв, прикрашених стилізованими зображеннями оленів і грифонів. Окрім того, поблизу центральної гробниці на східній стороні виявлені дві кінські могили з похованням шести коней, а поруч троє забитих слуг, які мали обслуговувати коней у потойбіччі. Їхня зброя пишно оздоблена прикрасами, що виготовлені з золота, срібла та бронзи. Але найдорожчою знахідкою виявилася пектораль – вагою 1 150 грамів, діаметром – 30,6 сантиметрів із золота 958 проби. Мозолевський у своїх розповідях про знахідку згадував: «...я побачив, як зблиснуло золото, і якимсь невідомим відчуттям збагнув, що це саме те: річ була велика і явно лежала на своєму первісному місці, не зрушена грабіжниками. На хвилю я заціпенів...», а згодом докладно описав знахідку у диво-книзі «Скіфський степ» (Мозолевський Б. М., 2005, с. 138).

У стародавньому світі пектораль була досить поширеним атрибутом і виконувала різні функції: від захисних («пектус» – із латинської перекладається як груди, тому її носили воїни) і до ритуальних (була сим-

волом влади). Зважаючи на матеріальну та художню цінність скіфської пекторалі, стверджуємо, що вона виконувала останню функцію. Прикрасу знайшли в кургані, де було чоловіче поховання, – поруч із нею лежав меч у золотих піхвах, тому дослідники припускають, що прикраса належала скіфському правителю, який також виконував сакральні функції. На думку археолога Б. М. Мозолевського, вдалося віднайти знак царської влади скіфів, який виявився витонченим твором філігранної роботи, що здивував сучасних майстрів. За припущенням, він зроблений грецькими майстрами на замовлення скіфської знаті. До цього часу дослідники сперечаються про символіку й значення пекторалі, знайденої Б. Мозолевським. Є щонайменше десять версій, які розглядають науковці. Оригінал скіфської прикраси зберігається в Києві, у музеї історичних коштовностей, у Дніпрі – докладна копія з міді, укрита тонким шаром золота. У результаті розкопок Товстої Могили (висота 8,6 м, діаметр 70 м), що датується IV ст. до н. е., виявлено два поховання скіфських вельмож зі слугами, возами, кіньми та зброєю, а також чимало металевого та глиняного посуду і понад 600 золотих прикрас.

У хронологічній послідовності серед наявних матеріалів потрібно назвати невелику замітку «Новые находки археологов» в газеті «Правда Украины», що з'явилася 24 червня 1971 року, тобто за три дні після сенсаційного відкриття, і стала першою ластівкою, яка сповістила про значні досягнення в галузі скіфології (Правда Украины, 1971).

Серед інформаційних повідомлень у загальнодержавних виданнях доречно згадати газету «Известия» від 27 червня 1971 року, де під назвою «Золотой полумесяц» за авторством А. Прокопенко опублікували про сенсаційну знахідку (Прокопенко А., 1971). У газеті «Комсомольская правда» від 10 липня 1971 року Л. Турина опублікував повідомлення «Что в кургане?» (Турина Л., 1971). Назагал ці публікації лише сповіщали про резонансне

відкриття українських археологів у червні 1971 року.

Із липня українські республіканські видання також почали приділяти увагу експедиції Бориса Миколайовича Мозолевського та його знахідкам. Спеціальний кореспондент газети «Молодь України» П. Коломієць опублікував 02 липня 1971 року статтю «Слідами скіфів», у якій описав, як працювалося експедиції під час розкопок Товстої могили та наскільки прозорливим був археолог у своїх наукових пошуках. Члени експедиції розповіли кореспонденту про знахідки, що належали скіфам і про те, що експедиція мала для зв'язку телефон, за яким завжди відповідали: «Скіфи слухають» (Коломієць П., 1971).

Велика за обсягом публікація в газеті «Культура і життя» з'явилася 26 серпня 1971 року під назвою «Золота знахідка українських археологів» уже після того, як в Інституті археології Академії наук України громадськість столиці змогла побачити чудові знахідки зі скіфського кургану Товста могила, що поблизу міста Орджонікідзе (зараз місто Покров на Дніпропетровщині). У публікації Ф. Шевченко, директор Інституту археології Академії наук України, розповів про археологічні дослідження на теренах України та нові знахідки й відкриття всесвітнього значення археологічної експедиції Б. М. Мозолевського. Далі Борис Миколайович Мозолевський докладно сповістив про унікальні знахідки, віднайдені під час розкопок Товстої могили, та розгорнуто описав найцінніші предмети, зокрема пектораль і меч. Особливу увагу приділив пекторалі. Заступник експедиції Є. Черненко звернув увагу на співпрацю науковців із господарниками району, які надавали значну допомогу під час розкопок. Також розповів про величезний інтерес до розкопок серед населення району: послухати археологів приїжджали та приходили сотні охочих. А ще коротко згадав, як Б. Мозолевський став археологом, про його впертість і передчуття в наукових пошуках і відкриттях. Науковець зауважив, що відтепер до Києва перемістився

центр скіфології (Культура і життя, 1971). На той момент до експедиції приїздили кореспонденти з п'ятдесяти газет і журналів. Унікальність відкриття високо оцінили колеги А. Манцевич і Б. Бутник-Сіверський із міста Ленінград.

На регіональному рівні, серед публікацій удалося віднайти дописи в двох газетах: обласній «Південна правда» та районній «Зоря», що видавалася у селищі Веселинове. «Знахідкам – 24 століття» – це назва публікації в «Південній правді» від 20 липня 1971 року, у якій зазначалося, що знахідки в кургані є найрідкіснішими за весь період археологічних розкопок скіфських курганів радянського періоду. Окрім того, публікація була проілюстрована світлинами з розкопок (Південна правда, 1971).

Публікація в районній газеті «Зоря» під назвою «Шедеври світового мистецтва» є оригінальною, бо оформлена як телефонне інтерв'ю з Борисом Миколайовичем Мозолевським. Археолог був дуже радий, що серед кореспондентів, які звернулися до нього за коментарями з приводу археологічних знахідок був і земляк, заступник редактора газети «Зоря» І. Авраменко. Серед запитань, на які відповів уже на той час усесвітньо відомий археолог, цікавим було таке: «Що дали для науки відкриття експедиції Мозолевського?». Науковець зауважив, що дослідження гробниці допомогло сформуванню повне уявлення про скіфські обряди та соціальне становище похованих у ній осіб. Знайдені археологічні пам'ятки засвідчили високий рівень суспільного, економічного, мистецького розвитку скіфських племен. А ще науковець пообіцяв надіслати світлини знахідок, віднайдених у Товстій могилі, та й надалі поєднувати археологію та поезію у своєму житті (Зоря, 1971).

Значно більшими за обсягом та науково-популярними були публікації в різноманітних журналах, як республіканських, так і всесоюзних. Докладні наукові дослідження з'явилися значно пізніше у фахових виданнях.

У журналі «Юность» № 7 за 1971 рік Ю. Зерчанинов опублікував «Репортаж из Толстой могилы» (Зерчанинов Ю., 1971, с. 100–102). Автор, який був під час розкопок поруч із Мозолевським, описав цікаві моменти подій, що розгорталися під час експедиції. Наприклад, подив і здивування всіх членів експедиції та науковця-скіфолога Ренати Ролле із ФРН, яка стажувалася в Україні та перебувала в експедиції, коли Борис Миколайович Мозолевський чітко вказав, де містяться унікальні золоті бляхи і дуже швидко їх віднайшов (Мозолевський Б. М., 2005, с. 132). Не менш цікаво автор описав приїзд на розкопки нашого земляка, відомого поета, кінорежисера Миколи Вінграновського, який разом із кіногрупою розшукував «справжній скіфський степ» для фільму. Микола Вінграновський разом із Борисом Мозолевським розпочинав свою діяльність як археолог і брав участь у розкопках Гайманової могили, він щиро вірив, що обов'язково віднайде скіфську чашу з зображеннями сцен із життя скіфів. І саме так і сталося в останній момент розкопок, коли археолог віднайшов чашу, яка вважається найціннішою серед скіфських знахідок. Науковця часто запитували, як це могло статися, як він передбачав свої відкриття, і він завжди відповідав: «Якщо я дуже-дуже чогось хочу, то так і трапляється» (Мозолевський Б. М., 2005, с. 111), хоча, звісно, він чітко все розраховував, де копати, бо насправді був талановитим археологом.

Чимало журналів у 1971 році опублікували статті самого Бориса Миколайовича Мозолевського. У двох номерах журналу «Наука і суспільство» опубліковані його статті, а саме в № 6 «Скіфи чи фракійці?» (Мозолевський Б. М., 1971, с. 46–49) та № 10 «Скіфія з висоти царських курганів» (Мозолевський Б. М., 1971, с. 49–52). У журналах: «Образотворче мистецтво» № 6 – стаття «Шедевр Товстої могили» (Мозолевський Б. М., 1971, с. 2–23); «Народна творчість та етнографія» № 6 – стаття «Скарби Товстої могили» у співавторстві з Є. Черненко (Мозолевський Б. М., Чернен-

ко Є., 1971, с. 106–108); «Знание и сила» № 8 – «Диалог со скифами» (Мозолевський Б. М., 1971, с. 27–30); «Україна» № 39 (вересень) – «Нетлінна краса віків» (Мозолевський Б. М., 1971, с. 12–13).

Грунтовний опис пекторалі Б. Мозолевський опублікував у статті «Світло з-під землі», яка була надрукована в журналі «Вітчизна» № 1 за 1972 рік (Мозолевський Б. М., 1972, с. 224). Протягом 70-х років доволі багато було публікацій із різних проблем скіфології. Окремі періодичні видання проблемам скіфської історії присвячували цілі номери. Так, у січні 1977 року вийшов спеціальний номер журналу «Кур'єр», присвячений скіфам, серед публікацій у номері є стаття Б. М. Мозолевського «Стремление передать философскую картину мира», яка характеризує археолога як філософа, який намагався під час археологічних розкопок і наукових досліджень зрозуміти світоглядні уявлення скіфів (Мозолевський Б. М., 1977, с. 19–21).

Після віднайдення пекторалі археолог мріяв ще про один артефакт, а саме веретено, що мало належати скіфському жрецю. Веретено – це інструмент для виготовлення нитки часу, і мало ритуальне значення «...в скифской среде веретено как ритуально-магический предмет могло выступать в качестве атрибута не только жрицы, но и жреца» (Шауб И. Ю., 2018, с. 108).

Наприкінці життя археологу вдалося його віднайти під час розкопок Соболевої могили, що є дуже великою рідкістю. У кургані знайшли на глибині 10 метрів багате поховання скіфського жреця, дівчинки і хлопчика. Похований можновладець мав масивну золоту гривну, браслети, футляр для лука і стріл, нагайку, меч, набір ритуального посуду – ріг, келих, кубок. За головою небіжчика лежали чотири списи та п'ять сагайдаків зі стрілами. У боковій камері серед господарських речей і срібного намиста поруч лежало набірне кістяне веретено. Це знаряддя для виготовлення ниток було символом жрецтва, за допомогою якого жрець здійснював зв'язок між людьми, світами й часом.

В одному з численних інтерв'ю журналу «Вітчизна» № 2 (89) 2021

налістка після чергового вдалого археологічного сезону назвала Бориса Мозолевського «правдивим скіфом» і обґрунтувала це тим, що віднайти таке могла лише реінкарнована особистість того часу, що жила тоді, коли споруджували кургани і знала деталі, де і що заховане в землі.

Події, що розгорнулися в червні 1971 року, стали доленосними не тільки для Б. Мозолевського, але для світової археологічної спільноти. Україна завдяки йому стала наприкінці ХХ століття центром дослідження скіфської історії. І про відкриття та знахідки видатного археолога будуть згадувати майбутні покоління, як сам і передбачив науковець і поет:

За добро, що робив я на світі,
За усі мої муки й жалі,
Я воскресну в тридцятім столітті
І пройдуся по коханій землі.

Я прийду до вас гордо і гідно,

Бо для вас я цю землю плекав... (Мозолевський Б. М., 1991, с. 83).

Висновок. Усього публікацій у газетах і журналах за пів століття чимало. Це здебільшого публікації на державному та республіканському рівнях, зовсім мало на регіональному, особливо на Миколаївщині. За характером – це оглядові публікації, які побіжно описують процес віднайдення знахідок і дають загальний опис, це переважно газети. Науково-аналітичні статті почали з'являтися наприкінці літа 1971 року в наукових виданнях. Це свідчить про те, що інтерес засобів масової інформації того часу до унікального археологічного відкриття на теренах України нині залишається практично не дослідженим.

У перспективі можливе порівняльне дослідження публікацій у ЗМІ та на інтернет-ресурсах із метою визначення і збереження інтересу до означеної знахідки протягом 50 років серед науковців і громадськості. Це лише побіжний огляд публікацій 1971 року та деяких окремих протягом 70-х років, і в майбутньому передбачає перегляд інших періодичних видань, де були публікації як самого видатного археолога Бориса Мозолевського, так і інших науковців 80-х – початку 90-х років ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зерчанинов Ю. Репортаж из Толстой могилы / Ю. Зерчанинов // Юность, 1971. – № 7. – С. 100–102.
2. Знахідкам – 24 століття // Південна правда, 20 липня 1971 р.
3. Золота знахідка українських археологів // Культура і життя, 26 серпня 1971 р.
4. Коломієць П. Слідами скіфів / П. Коломієць // Молодь України, 02 липня 1971 р.
5. Мозолевский Б. Н. Диалог со скифами / Б. Н. Мозолевский // Знание – сила, 1971, № 8. – С. 27–30.
6. Мозолевський Б. М. Дорогою стріли: поезії / Б. М. Мозолевський. – К. : Рад. письменник, 1991. – 159 с.
7. Мозолевський Б. М. Нетлінна краса віків / Б. М. Мозолевський // Україна, 1971. – № 39, вересень. – С. 12–13.
8. Мозолевський Б. М. Світло з-під землі / Б. М. Мозолевський // Вітчизна, 1972. – № 1. – С. 224.
9. Мозолевський Б. М. Скіфи чи фракійці / Б. М. Мозолевський // Наука і суспільство, 1971. – № 6. – С. 46–49.
10. Мозолевський Б. М. Скіфія з висоти царських курганів / Б. М. Мозолевський // Наука і суспільство, 1971. – № 10. – С. 49–52.
11. Мозолевський Б. М. Скіфський степ : літературно-художнє видання / Б. М. Мозолевський. – К. : Темпора, 2005. – 192 с., іл.
12. Мозолевский Б. Н. Стремление передать философскую картину мира / Б. Н. Мозолевский // Курьер, январь 1977 г. – С. 19–21.
13. Мозолевський Б. М., Черненко Є. Скарби Товстої могили / Б. М. Мозолевський, Є. Черненко // Народна творчість та етнографія, 1971. – № 6. – С. 106–108.
14. Мозолевський Б. М. Шедевр Товстої могили / Б. М. Мозолевський // Образотворче мистецтво, 1971. – № 6. – С. 22–23.
15. Новые находки археологов // Правда Украины, 24 июня 1971 г.
16. Прокопенко А. Золотой полумесяц / А. Прокопенко // Известия, 27 июня 1971 г.
17. Турина Л. Что в кургане? / Л. Турина // Комсомольская правда, 10 июля 1971 г.
18. Шауб И. Ю. О ритуальной функции веретена из погребения «царицы» в кургане Куль-Оба / И. Ю. Шауб // Записки института истории материальной культуры РАН № 19, Санкт-Петербург 2018, 208 с. С. 103–112, DOI:<https://doi.org/10.31600/2310-6557-2018-19-103-111>.
19. Шедеври світового мистецтва // Зоря, 05 серпня 1971 р.

**СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ
О СУДЬБОНОСНОМ ОТКРЫТИИ XX ВЕКА**

*Волос Ольга,
кандидат исторических наук, доцент
кафедры философии образования,
теории и методики обществоведческих
предметов
Николаевский областной
институт последипломного
педагогического образования
ул. Адмиральская, 4-а, г. Николаев, 54001, Украина
olha.volos@toippro.mk.ua*

В статье анализируется реакция средств массовой информации обозначенного времени на сенсационное археологическое открытие мирового масштаба украинского ученого Бориса Николаевича Мозолевского, а именно нахождение пекторали при раскопках

скифского кургана «Толстая могила» вблизи города Покрова на Днепропетровщине, которое впоследствии стало судьбоносным в жизни и научной деятельности нашего земляка. Во внимание взяты первые публикации и статьи, появившиеся в течение 1971 года в газетах и журналах на местном и государственном уровнях, которые практически не анализировались, а также отдельные научные исследования 70-х годов XX века, в которых подробно описаны и оценены важность и ценность найденных предметов при раскопках для дальнейшего развития скифологии в Украине.

Ключевые слова: археология; Б. Мозолевский; пектораль; скифология; средства массовой информации; Толстая могила.

MASS MEDIA ABOUT THE FATEFUL DISCOVERY OF THE TWENTIETH CENTURY

Volos Olga,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Department of education philosophy and social studies,
In-Service Teachers Training Institute,
4-a Admiralska Street,
Mykolaiv, 54001, Ukraine
olha.volos@moippo.mk.ua

The article analyzes the reaction of the media on the sensational world-wide archeological discovery of Ukrainian scientist Borys Mykolayovych Mozolevsky. The Golden Pectoral was found during the excavations of the Scythian mound «Tovsta Mohyla» near the town of Pokrova in Dnipropetrovsk region. This discovery became fateful in the life and academic work of our countryman. The first publications and articles that appeared in 1971 in the local and state newspapers and magazines as well as some academic works of the 70s of the XX century are taken into account. In these works the importance and value of objects which were found during excavations for the further development of Scythology in Ukraine are described. The historical and cultural significance of the pectoral which was found by the scientist and the importance of the event for further study of the history of the Scythians in Ukraine are highlighted.

Keywords: archeology; a thick grave; B. Mozolevsky; mass media; pectoral; Scythology.

REFERENCES

1. Kolomiiets, P. (1971). Slidamy skifiv [In the footsteps of the Scythians]. *Molod Ukrainy*, 02 lypnia (ukr).
2. Mozolevskiy, B. M. & Chernenko, Ye. (1971). Skarby Tovstoi mohyly [Treasures of the Thick Tomb]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 6, 106–108 (ukr).
3. Mozolevskij, B. M. (1971). Dialog so skifami [Dialogue with the Scythians]. *Znanie – sila*, 8, 27–30 (rus).
4. Mozolevskiy, B. M. (1991). *Dorohoiu strily: poezii* [The road of the arrow: poetry]. K.: Rad. pismennyk, (ukr).
5. Mozolevskiy, B. M. (1971). Netlinna krasa vikiv [The imperishable beauty of the ages]. *Ukraina*, 39, veresen, 12–13 (ukr).
6. Mozolevskiy, B. M. (1971). Shedevr Tovstoi mohyly [Masterpiece of the Thick Tomb]. *Obrazotvorche mystetstvo*, 6, 22–23. (ukr).
7. Mozolevskiy, B. M. (1971). Skifia z vysoty tsarskykh kurhaniv [Scythia from the height of the royal mounds]. *Nauka i suspilstvo*, 10, 49–52 (ukr).
8. Mozolevskiy, B. M. (2005). *Skifskiy step* [Scythian steppe]. K.: Tempora (ukr).
9. Mozolevskiy, B. M. (1971). Skify chy frakiitsi [Scythians or Thracians]. *Nauka i suspilstvo*, 6, 46–49 (ukr).
10. Mozolevskiy, B. M. (1972). Svitlo z-pid zemli [Light from under the earth]. *Vitchyzna*,

1, 224 (ukr).

11. Mozolevskij, B. M. (1977). Stremlenie peredat' filosofskuju kartinu mira [The desire to convey the philosophical picture of the world]. *Kur'er*, janvar', 19–21 (rus).

12. Novye nahodki arheologov (1971). [New finds of archaeologists]. *Pravda Ukrainy*, 24 ijunja (rus).

13. Prokopenko, A. (1971). Zolotoj polumesjac [Golden Crescent]. *Izvestija*, 27 ijunja (rus).

14. Shaub I. Ju. (2018). O ritual'noj funkcii veretena iz pogrebenija «caricy» v kurgane Kul'-Oba [On the ritual function of the spindle from the burial of the «queen» in the Kul-Oba mound]. *Zapiski instituta istorii material'noj kul'tury RAN*, 19 Sankt-Peterburg 2018, 208 s. S. 103–112. DOI: 10.31600/2310-6557-2018-19-103-111 (rus).

15. Shedevry svitovoho mystetstva. (1971). [Masterpieces of world art]. *Zoria*, 05 serpnia (ukr).

16. Turina, L. (1971). Chto v kurgane? [What's in the mound?]. *Komsomol'skaja pravda*, 10 ijulja (rus).

17. Znakhidkam – 24 stolittia (1971). [Witnesses – 24 centuries]. *Pivdenna pravda*, 20 lypnia.

18. Zerchaninov, Ju. (1971). Reportazh iz Tolstoj mogily [Report from the Tolstoy grave]. *Junost'*, 7, 100–102 (rus).

19. Zolota znakhidka ukrainskykh arkheolohiv. (1971). [Golden find of Ukrainian archaeologists]. *Kultura i zhyttia*, 26 serpnia (ukr).